

Izabela Adrych-Brzezińska*

Uniwersytet Gdański

ODSZKODOWANIE KARNE – SPOSÓB NA EFEKTYWNIJSZE PRAWO CZY EFEKTOWNY AMERYKAŃSKI PARTYKULARYZM PRAWNY?

Na przestrzeni setek lat prawo cywilne oraz prawo karne przeszło na tyle skomplikowaną ewolucję, że odrębność obu wymienionych dziedzin nie budzi dziś najmniejszych wątpliwości wśród prawników. Nie będzie zatem przesadne stwierdzenie, że więcej te dziedziny dzieli, niż łączy. Odmienny jest nie tylko cel, ale także sposób dochodzenia do niego, inna jest także metoda regulacji. W powszechnej opinii główną funkcją prawa cywilnego jest ochrona interesu prywatnego jednostki, funkcją odpowiedzialności cywilnej zaś kompensacja szkody wyrządzonej drugiemu. Do funkcji prawa karnego z kolei należy przede wszystkim represja oraz prewencja, zarówno indywidualna, jak i generalna. Ochrona interesu publicznego jest bowiem gwarantowana przez aparat państwowy uprawniony do użycia różnego rodzaju środków przymusu. O ile funkcja prewencyjna nie jest jednak całkowicie obca prawu cywilnemu, o tyle represja w najmniejszym stopniu nie wpisuje się w podstawowe zasady prawne *ius civile*.

Niemniej jednak niektórym systemom prawnym na świecie jest znana instytucja, która zaburza wskazany wyżej podział. Tak zwane odszkodowanie karne (*punitive damages*), szeroko stosowane w prawie amerykańskim, znane także kilku europejskim porządkom prawnym, stało się przedmiotem licznych dyskusji wśród przedstawicieli doktryny oraz praktyków i wymusiło spojrzenie na funkcje i zasady odpowiedzialności cywilnej z innej perspektywy.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie instytucji odszkodowania karnego poprzez wyjaśnienie jej genezy, funkcji, jakie pełni w tych systemach, w których jest zasądzana, a także wskazanie na kilka istotnych aspektów praktycznych, takich jak suma odszkodowania i sposoby jej ustalania. Ponadto w artykule zostanie poruszona kwestia, dlaczego konstrukcja ta budzi tak wiele sprzecznych emocji wśród przedstawicieli doktryny i prawników praktyków.

* izabela.adrych@prawo.univ.gda.pl

Jako że dyskusja dotycząca wad i zalet *punitive damages* dawno już przekroczyła granice państw należących do tradycji *common law*, w artykule wymienione zagadnienia omówiono zarówno z perspektywy anglo-amerykańskiej, jak i europejskiej.

W pierwszej kolejności zostanie przedstawiona geneza odszkodowania karnego, które w znanej nam dziś postaci wywodzi się z prawa angielskiego, a zatem ten system prawny posłuży jako punkt wyjścia do dalszych rozważań. Jako że amerykańskie sądy przodują w praktycznym wykorzystaniu odszkodowania karnego, najobszerniejsze rozważania poświęcone zostaną temu porządkowi prawnemu. Amerykańska praktyka sądowa będzie z kolei stanowić doskonałe tło do wyjaśnienia sceptycznego, a nawet niechętnego, stosunku europejskich uczonych do przedmiotowej instytucji. Artykuł zakończy krótkie podsumowanie, w którym przedstawiono jedną z najciekawszych teorii zmierzających do pogodzenia sprzecznych (przynajmniej pozornie) funkcji *punitive damages*.

Odszkodowanie karne w prawie angielskim

Mimo wspólnego rdzenia i wielu podobieństw prawa angielskiego i amerykańskiego należy wyjaśnić, że regulacja w zakresie odszkodowania karnego wygląda w obu krajach całkowicie inaczej. Różnic jest tak wiele, że nawet nazewnictwo nie pozostało takie samo. Odszkodowanie karne zwane w prawie amerykańskim *punitive damages* w prawie angielskim przybrało nazwę *exemplary damages*¹. W wielkim uproszeniu można powiedzieć, że sądy angielskie podchodzą do zasądzania *exemplary damages* z dużo większą rezerwą niż sędziowie amerykańscy. W wyniku prawa precedensowego ustalono bowiem szereg warunków, które muszą zostać spełnione, by zasądzenie odszkodowania karnego stało się możliwe. Wiodącym w tej kwestii jest orzeczenie w sprawie *Rookes v Barnard*² z 1964r., chociaż historia zasądzania odszkodowania przewyższającego wartość szkody sięga XVIII w. Jednakże dopiero na mocy wspomnianego orzeczenia wyraźnie przypisano zasądzonemu odszkodowaniu rolę inną niż kompensacyjna, wskazując, że istnieją sytuacje, w których sama kompensacja szkody jest niewystarczająca. *Exemplary damages* definiuje się w prawie angielskim jako odszkodowanie zasądzone ponad albo obok tego, co jest niezbędne, by wynagrodzić poszkodowanemu doznaną szkodę³. Funkcją takiej instytucji jest zatem przede wszystkim podkreślenie naganności zachowania sprawcy szkody, ukaranie sprawcy (*punishment*) oraz zniechęcenie go oraz pozostałych do dokonywania

¹ Mimo odmiennego nazewnictwa oryginalnego, dla zachowania większej spójności tekstu, w niniejszej pracy obie nazwy są tłumaczone na język polski jako „odszkodowanie karne”.

² Orzeczenie UKHL (Izby Lordów) w sprawie: *Rookes v Barnard* [1964] 1, All England Law Reports (All ER) 367.

³ V. Wilcox, *Punitive damages in England* [w:] *Punitive Damages: Common Law and Civil Law Perspectives*, eds. H. Koziol, V. Wilcox, Wien 2009, s. 7.

tego typu czynów w przyszłości (*deterrence*)⁴. Należy także wskazać, że *exemplary damages* stanowią oddzielną konstrukcję prawną od tzw. *aggravated damages*, które są zasądzone po to, by zrekomensować poszkodowanemu krzywdę, która powstała na skutek nagannego i karygodnego zachowania sprawcy. Pierwszoplanową funkcją *aggravated damages* jest jednak kompensacja.

W wyniku kształtującego się orzecznictwa przyjęto, że *exemplary damages* mogą być zasądzone jedynie w kilku kategoriach spraw, enumeratywnie wyliczonych i objaśnionych przez Lorda Devlin'a w przywołanym już precedensie *Rookes v Barnard* (tzw. *categories test*). Dodatkowo, w 1993 r., na mocy orzeczenia w sprawie *AB v South West Water Services Ltd.*⁵ dodano kolejny warunek, zgodnie z którym poszkodowany wnoszący o zasądzenie odszkodowania karnego musiał przejść tzw. *cause of action test*. Warunek ten znacznie ograniczył zakres spraw, w których domaganie się odszkodowania karnego było w ogóle możliwe, i został szeroko skrytykowany w środowisku prawniczym. Dlatego też w wyniku krytyki wymóg ten został usunięty na mocy orzeczenia w sprawie *Kuddus v Chief Constable of Leicestershire Constabulary* z 2002 r.⁶

Obecnie zasądzenie odszkodowania karnego w prawie angielskim jest możliwe, jeżeli: 1) szkoda została spowodowana przez opresyjne, arbitralne lub niekonstytucyjne działanie przedstawicieli władzy państwowej⁷ (*oppressive, arbitrary or unconstitutional action by servants of the government*); 2) działanie sprawcy szkody zostało podjęte w oparciu o kalkulację, że uzyskane zyski przekroczą ewentualne odszkodowanie, które ten będzie zmuszony zapłacić poszkodowanemu (*conduct calculated by the defendant to make a profit for himself which may well exceed the compensation payable to the claimant*) oraz 3) zasądzenie odszkodowania karnego wyraźnie przewiduje ustawa (*express statutory authorisation*). Już *prima facie* widać, że zakres spraw, w którym jest możliwe zasądzenie *exemplary damages*, nie jest zbyt szeroki. W związku z tym orzecznictwo angielskie stosuje rozszerzającą wykładnię niektórych pojęć, m.in. urzędnika państwowego (*servant of the*), wymagając, by sprawcą szkody była osoba sprawująca funkcję o charakterze wykonawczym (*wielding functions of an executive nature*)⁸. W zakresie spraw mieszczącym się w tej kategorii, znajdują się najczęściej postępowania dotyczące niesłusznego zatrzymania, aresztowania⁹, przeszukania¹⁰ czy naruszenia tajemnicy korespon-

⁴ Zdaniem niektórych autorów prewencja oraz karanie to jedyne funkcje odszkodowania karnego.

⁵ Orzeczenie w sprawie *AB v South West Water Services Ltd.* [1993] Queen's Bench (QB) 507.

⁶ Orzeczenie w sprawie *Kuddus v Chief Constable of Leicestershire Constabulary* [2002] 2 Appeal Cases (AC) 122.

⁷ Określenia te są stosowane rozłącznie, zatem poszkodowany jest zobowiązany udowodnić jedynie jedno z nich. Potwierdzenie tego znajduje się w orzeczeniu dotyczącym niesłusznego aresztowania w sprawie *Holden v Chief Constable of Leicestershire* [1986] QB 380.

⁸ V. Wilcox, *Punitive damages in England...*, s. 11.

⁹ Por. m.in. *Rowlands v Chief Constable of Merseyside Police* [2006], England and Wales Court of Appeal (Civil Division) (EWCA Civ) 1773.

¹⁰ Por. m.in. *Columbia Picture Industries Inc. v. Robinson* [1987] Law Reports, Chancery Division (Ch) 38.

dencji¹¹. Drugi z wymienionych podpunktów ma z kolei zastosowanie głównie w odniesieniu do spraw o zniesławienie oraz bezprawne eksmisje. Należy w tym miejscu wspomnieć, że w przypadku tej kategorii postępowań, w drodze orzecznictwa, wprowadzono dodatkowe warunki, którym musi sprostać poszkodowany chcący uzyskać odszkodowanie karne. I tak wymaga się m.in. udowodnienia, że sprawca w chwili wyrządzenia szkody miał świadomość tego, że jego działanie jest bezprawne. W przypadku trzeciej kategorii nie można wskazać zbyt wielu przykładów, jako że aktów prawnych wyraźnie wskazujących na możliwość zasądzenia *exemplary damages* jest niewiele. Wśród tych nielicznych znalazły się Reserve and Auxiliary Forces (Protection of Civil Interests) Act z 1951 r. oraz Copyright, Designs and Patents Act z 1988 r. Pierwsza ze wskazanych ustaw dotyczy ochrony osób fizycznych służących w siłach zbrojnych, z kolei druga odnosi się do ochrony praw autorskich i patentów. Mimo formalnego istnienia przepisów, w oparciu o które poszkodowani mogą się domagać zasądzenia odszkodowania karnego, w praktyce przepisy te nie są wykorzystywane. W maju 2007 r. opublikowano bowiem tzw. Consultation Paper on The Law of Damages, w którym zaproponowano zmianę terminu *exemplary damages* użytego w obu ustawach na *aggravated damages*¹². W wyniku tego zabiegu zasądzenie odszkodowania karnego na podstawie wyraźnego upoważnienia ustawowego stało się w praktyce niewykonalne.

Analiza praktyki orzeczniczej sądów angielskich wskazuje, że zasądzanie odszkodowania karnego nie jest tam częstym zjawiskiem. Orzecznictwo oraz doktryna stoją na stanowisku, że odszkodowanie to nie może być zasądzone w przypadku każdej sprawy mieszczącej się w kategorii odpowiedzialności deliktowej, a jedynie takiej, która mieści się w jednej z trzech wymienionych wyżej kategorii. Ponadto, powszechnie przyjmuje się, że *exemplary damages* nie zasądza się w przypadku spraw z zakresu odpowiedzialności kontraktowej¹³.

Odszkodowanie karne w pozostałych krajach tradycji *common law*

Poza Anglią odszkodowanie karne znane jest także prawu Walii, Irlandii i Irlandii Północnej. Do pozostałych systemów prawnych, w których zasądzenie *punitive damages* jest możliwe, przynajmniej w teorii, zaliczyć także należy: Australię, Nową Zelandię¹⁴, Republikę Południowej Afryki, Cypr oraz Kanadę¹⁵. W krajach tych nie obowiązuje jednak tzw. *category test*, a zatem jest możliwe zasądzenie odszkodowania karnego w każdej sprawie, w której mamy do czynienia z wyso-

¹¹ Por. m.in. *Watkins v Secretary of State for the Home Department and Others* [2006], United Kingdom House of Lords (UKHL) 395.

¹² Department for Constitutional Affairs (DCA), The Law on Damages CP 9/07, May 2007.

¹³ V. Wilcox, *Punitive damages in England...*, s. 21; por. także *Addis v Gramophone Co. Ltd* [1909], AC 488; oraz *Perera v Vandiyar* [1953], 1 All ER 1109.

¹⁴ *Couch v The Attorney General* [2010], New Zealand Supreme Court (NZSC) 27.

¹⁵ *Whiten v Pilot Insurance Co* [2002], Supreme Court Reports (SCR) 595.

ce nagannym zachowaniem pozwanego. Możliwość zasądzenia *punitive damages* istnieje także w prawie izraelskim, które jest przykładem systemu mieszanego¹⁶. *Punitive damages* nie są natomiast uznawane w prawie szkockim.

Odszkodowanie karne w prawie amerykańskim

Ze względu na częstotliwość zasądzania oraz rozbudowaną podbudowę teoretyczną Stany Zjednoczone Ameryki są najlepszym reprezentantem instytucji odszkodowania karnego. Z jednej strony Stany Zjednoczone to kraj, z którego pochodzi najwięcej orzeczeń uwzględniających *punitive damages* (zasądzanych zarówno przez ławę przysięgłych, jak i sąd), z drugiej strony to właśnie w Ameryce Północnej odszkodowanie karne osiąga najwyższe kwoty. Należy również uwzględnić fakt, że ze wszystkich krajów dopuszczających zasądzenie *punitive damages* Unia Europejska ma najszerzej rozwinięte kontakty handlowe ze Stanami Zjednoczonymi. Może mieć to niebagatelny wpływ na wykorzystywanie norm prawa prywatnego międzynarodowego, o czym mowa w dalszej części opracowania.

Postępując się prawem amerykańskim jako przykładem, należy jednak zawsze mieć na względzie wielką różnorodność uregulowań prawnych obowiązujących w poszczególnych stanach – niektóre w ogóle nie uznają *punitive damages*¹⁷, niektóre wyznaczyły górną granicę w zakresie kwoty, jaka może zostać zasądzona tytułem tegoż odszkodowania, jeszcze inne wymagają zastosowania podwyższonego standardu dowodu albo nakazują wypłatę części sumy na rzecz instytucji państwowych (tzw. *split-recovery statutes*). Autonomia prawna przyznana poszczególnym stanom sprawia, że mają one wiele swobody w zakresie kształtowania omawianej instytucji.

Kilka lat temu, głównie za sprawą mediów, rozpoczęła się w Stanach Zjednoczonych debata dotycząca praktyki zasądzania odszkodowania karnego oraz możliwości (potrzeby) wprowadzenia odpowiednich reform w tym zakresie. Debata uwidoczniła głęboki podział w środowisku prawniczym na zwolenników i przeciwników *punitive damages*. Przeciwnicy obecnego kształtu prawnego odszkodowania karnego (i zarazem zwolennicy reform w tym zakresie) pokładali w toczącej się dyspucie nadzieję, że doprowadzi ona co najmniej do zmniejszenia częstości zasądzania odszkodowania karnego, a także do tego, że zostaną zredukowane kwoty zasądzane tytułem tegoż odszkodowania. Głównym argumentem przedstawicieli tej grupy było stwierdzenie, że *punitive damages* „wymykają się wszelkiej kontroli”, co ma z kolei niebagatelny wpływ na pewność i przewidywalność prawa. Zwolennicy tej instytucji prawnej natomiast argumentowali, że dodatkowe obostrzenia przy zasądzaniu odszkodowania karnego odbiją się na

¹⁶ I. England, *Punitive Damages – a Modern Conundrum of Ancient Origin*, „Journal of European Tort Law” 2012, No. 3, s. 9.

¹⁷ Do stanów tych należą: Luizjana, Massachusetts, Nebraska, New Hampshire oraz Waszyngton.

efektywności przepisów prawa odszkodowawczego. Debata ta, zarówno w kręgach akademickich, jak i politycznych trwa po dziś dzień, a *punitive damages* cały czas dostarczają wielu emocji. Warto zatem przyjrzeć się owej instytucji dokładniej i prześledzić sposób, w jaki ewoluowała.

Zgodnie z Restatement Second of Torts *punitive damages* definiuje się jako „odszkodowanie, innego rodzaju niż odszkodowanie kompensacyjne lub nominalne, zasądzone od osoby, w celu ukarania jej za jej oburzające zachowanie oraz zniechęcenia (odstraszenia) jej i pozostałych przed podobnym zachowaniem w przyszłości”¹⁸. Przywołana definicja odnosi się do dwóch nadrzędnych celów odszkodowania karnego – ukarania sprawcy szkody oraz odstraszenia jego oraz pozostałych chcących pójść jego śladem (*punishment and deterrence*). Jednakże karanie i prewencja to tradycyjnie domeny prawa karnego. Dlatego też instytucji odszkodowania karnego zarzuca się, że realizuje cele obce prawu prywatnemu, a charakterystyczne dla prawa publicznego¹⁹.

Pierwsze sprawy, w których orzekano odszkodowanie karne, dotyczyło zwykle takiego postępowania pozwanego, które miało upokorzyć lub znieważać poszkodowanego. Od początku XX w. odszkodowanie karne zaczęło odgrywać coraz większą rolę w postępowaniach, w których pozwanym były przedsiębiorstwa, np. koleje państwowe, oraz w postępowaniach dotyczących spraw, które wiele lat później zaliczymy do kategorii konsumenckich. Sądy amerykańskie bardzo wczesnie dostrzegły bowiem problem „słabszej strony” – był nią zarówno pasażer korzystający z usług przewozu kolejami, jak i kupujący od profesjonalnego sprzedawcy. W ostatniej fazie swego rozwoju *punitive damages* stały się charakterystycznym elementem spraw z zakresu odpowiedzialności za produkt²⁰ oraz tzw. *business torts*. Odpowiedzialności za produkt dotyczy także najbardziej chyba znana na całym świecie sprawa *Liebeck v McDonald's Restaurants P.T.S. Inc.*²¹ – powódka poparzyła się kawą zakupioną w restauracji McDonald's w systemie *drive-in*, którą trzymała między kolanami w momencie ruszania pojazdu. Odszkodowanie zasądzone powódce wyniosło 160 tys. dolarów w ramach kompensacji szkody oraz 2,7 mln dolarów tytułem odszkodowania karnego. Nie każdy jednak wie, że na dalszym etapie postępowania odszkodowanie karne zostało

¹⁸ Restatement Second of Torts § 908 (1979): damages, other than compensatory or nominal damages, awarded against a person to punish him for his outrageous conduct and to deter him and others like him from similar conduct in the future.

¹⁹ L. Meurkens, *The punitive damages debate in Continental Europe: food for thought [w:] The Power of Punitive Damages – Is Europe Missing Out?*, eds. L. Meurkens, E. Nordin, Cambridge–Antwerp–Portland 2012, s. 4.

²⁰ Do często cytowanych spraw należy także orzeczenie w sprawie: *Grimshaw v Ford Motor Co.*, 174 Cal. Rptr. 348 (Cal. 1981), w którym powodowi zasądzone 4,5 mln dolarów tytułem odszkodowania kompensacyjnego oraz 125 mln dolarów tytułem odszkodowania karnego za wadliwie zaprojektowany silnik samochodowy. Zasądzone przez ławę przysięgłych odszkodowanie karne zostało jednak zredukowane przez sędziego do poziomu 3,5 mln dolarów.

²¹ Wyrok z dnia 18 sierpnia 1994 r. w sprawie nr CV-93-02419: *Liebeck v McDonald's Restaurants P.T.S. Inc.*, 1995 WL 360309 N.M. Dist. Ct. 1994.

zredukowane przez sąd do 480 tys. dolarów, a ostatecznie do wydania wyroku w tejże sprawie nigdy nie doszło, jako że strony zawarły ugodę, a kwota, na którą przystała powódka, jest objęta tajemnicą. Obecnie, jak wskazują badania, *punitive damages* są najczęściej zasądzone w sprawach, w których mamy do czynienia z umyślnym działaniem pozwanego (tzw. *intentional torts*) oraz w sprawach, w których pozwanym są instytucje finansowe (tzw. *financial torts*). Podkreślenia wymaga także, iż wbrew powszechnemu przekonaniu, odszkodowania karne są niezwykle rzadko zasądzone w sprawach z zakresu odpowiedzialności personelu medycznego. Podobnie jak w prawie angielskim odszkodowanie karne jest właściwie zasądzone tylko w zakresie spraw rozstrzyganych w oparciu o deliktowy reżim odpowiedzialności. Wskazuje się jednak, że nie można z góry wykluczyć ich zastosowania na tle odpowiedzialności kontraktowej, jednakże działanie pozwanego musiałoby jednocześnie stanowić czyn niedozwolony popełniony z winy umyślnej (*intentional tort*)²².

Decyzja o zasądzeniu odszkodowania karnego oraz suma, jaka zostanie przyznana poszkodowanemu, należy do ławy przysięgłych. Przysięgli działają z kolei na podstawie instrukcji otrzymanej od sędziego. Instrukcja wskazuje, czy rozstrzygana sprawa kwalifikuje się na zasądzenie odszkodowania karnego, nie wskazuje jednak, czy odszkodowanie to powinno zostać zasądzone oraz w jakiej wysokości. Nawet jeżeli warunki do zasądzenia *punitive damages*, o których mowa będzie poniżej, są spełnione, nie ma obowiązku jego przyznania. W postępowaniach, w których nie uczestniczy ława przysięgłych, decyzję w zakresie przyznania odszkodowania i jego wielkości podejmuje sędzia. Warto w tym miejscu wskazać, że decyzja ławy przysięgłych w zakresie odszkodowania podlega „weryfikacji” sędziego, który może przyznać kwotę obniżyć lub całkowicie wyeliminować ten element rozstrzygnięcia²³. Jest to o tyle istotne, że w praktyce orzeczniczej bardzo często zdarza się sytuacja obniżania kwoty przyznanej tytułem *punitive damages* przez sędziów przysięgłych.

Do podstawowych warunków, jakie muszą zostać spełnione, by zasądzenie odszkodowania karnego było w ogóle możliwe, należy zaliczyć: a) odpowiednio naganny czyn pozwanego; b) odpowiednio wysoki standard dowodu c) dodatkowe przesłanki wpływające na wysokość zasądzonej kwoty²⁴. Poza wskazanymi udowodnianie przesłanek warunkujących uzyskanie *punitive damages* nie różni się niczym od wykazywania ogólnych przesłanek odpowiedzialności pozwanego.

Zgodnie z § 908 Restatement Second of Torts *punitive damages* mogą zostać przyznane, jeżeli zachowanie pozwanego jest oburzające bądź to ze względu na

²² Restatement Second of Contracts § 355 (1981): punitive damages are not recoverable for a breach of contract unless the conduct constituting the breach is also a tort for which punitive damages are recoverable.

²³ C. Vanleenhove, *Punitive Damages in Private International Law. Lessons for the European Union*, Cambridge–Antwerp–Portland 2016, s. 20.

²⁴ Tamże.

karygodność motywu, którym kierował się sprawca, bądź to z uwagi na lekko-myślną obojętność wobec praw innych osób²⁵. A zatem nie wystarczy „zwykle” przypisanie winy sprawcy szkody. Z całą pewnością niewystarczające jest wyrządzenie szkody przez typowe niedbalstwo. Zachowanie sprawcy musi cechować dodatkowy element, który nadaje mu zabarwienie wysoce pejoratywne. W ustawodawstwach stanowych pojawiają się różne określenia charakteryzujące postępowanie sprawcy, m.in.: skandaliczne (*egregious*), karygodne (*reprehensible*), złośliwe (*malice*) czy opresyjne (*oppression*)²⁶.

Powszechnie stosowanym standardem dowodu w procesie cywilnym jest tzw. standard oparty o przewagę prawdopodobieństwa (*balance of probabilities*), zgodnie z którym powód winien udowodnić swoje roszczenie z co najmniej „50% plus” prawdopodobieństwem. Niezwykle trudno jest opisać stosowany w prawie amerykańskim standard dowodu za pomocą liczb, jednakże *summa summarum* wersja wydarzeń przedstawiona przez powoda powinna być bardziej przekonująca niż wersja jego przeciwnika procesowego²⁷. Nie zagłębiając się w tym miejscu w szczegóły teoretyczne, należy wskazać, że taki standard dość nisko ustawia powodowi poprzeczkę w zakresie postępowania dowodowego. Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w postępowaniu karnym. Tam wymagany standard dowodu określa się jako standard ponad wszelką wątpliwość (*beyond a reasonable doubt*). Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, standard ten nie wymaga uzyskania absolutnej pewności, jednakże obrazowo rzecz ujmując, poprzeczka jest ustawiona o wiele wyżej. Wyższy standard dowodu w procesie karnym stanowi jedną z gwarancji procesowych oskarżonego i ma zapobiegać niesłusznym skazaniom. Zasądzenie odszkodowania karnego w procesie cywilnym niesie więc ze sobą problem zastosowania odpowiedniego standardu dowodowego. Nie znajdując jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o to, czy powinien to być standard typowy dla procesu cywilnego (jako że odszkodowanie to jest zasądzone w takim właśnie procesie niejako „przy okazji” ustalania deliktowej odpowiedzialności pozwanego), czy też standard powszechnie stosowany w procedurze karnej (skoro instytucja ta ma na celu ukaranie sprawcy), praktyka orzecznicza wypracowała trzecią drogę. Owym złotym środkiem miał być tzw. standard pośredni (*clear and convincing evidence*) – pomiędzy dwoma opisanymi powyżej standardami. Nie wszystkich przedstawicieli doktryny ten zabieg jednak przekonał. Jednym z kluczowych argumentów przeciwników zasądzania *punitive damages* jest właśnie kwestia stosowania nieodpowiedniego standardu dowodowego. Twierdzą oni, że odszkodowanie, którego jedynym (lub głównym) celem jest ukaranie

²⁵ Punitive damages may be awarded for conduct that is outrageous, because of the defendant's evil motive or his reckless indifference to the rights of others.

²⁶ C. Vanleenhove, *Punitive Damages in Private International Law...*, s. 21.

²⁷ W kwestii standardów dowodowych stosowanych w procedurze amerykańskiej oraz procedurach państw europejskich zob. I. Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym*, Warszawa 2015, s. 101 i nn.

sprawcy szkody, winno być zasądzone przy wykorzystaniu wszelkich gwarancji procesowych, jakie ma oskarżony w procesie karnym.

Ława przysięgłych (lub sąd) dysponuje dużą uznaniowością w zakresie wysokości odszkodowania karnego. Niemniej jednak analiza orzecznictwa pozwala na wskazanie co najmniej kilku czynników, które zwykle brane są pod uwagę. Należą do nich: motywy sprawcy szkody, natura wyrządzonej szkody, naganność postępowania sprawcy, świadomość pozwanego co do możliwości wyrządzenia szkody, a także, przynajmniej w niektórych stanach, stan finansowy pozwanego²⁸. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wskazane kryteria odnoszą się do działania pozwanego, a nie do szkody, jaką poniósł powód. Kompensacja szkody nie jest bowiem zadaniem (a przynajmniej nie priorytetowym celem) odszkodowania karnego.

Jak wspomniano powyżej, nie ma żadnych jasnych i stałych kryteriów wyznaczania kwoty zasądzonej tytułem odszkodowania karnego. Nie jest jednak prawdziwy, kreowany głównie przez media, obraz odszkodowania karnego, które jest zasądzone w milionach dolarów. Uważne badania dostępnych statystyk, choć nie są one liczne i prowadzone na bieżąco, wskazują na coś zupełnie innego. Pomiędzy 1985 a 2008 r. jedynie w 100 przypadkach odszkodowanie karne przekroczyło kwotę 100 mln dolarów²⁹. W 2005 r. 27% kwot zasądzonych tytułem odszkodowania karnego przekroczyło 250 tys. dolarów, a 13% było równe lub przekroczyło 1 mln dolarów³⁰. Mediana w zakresie *punitive damages* w 2005 r. wyniosła 64 tys. dolarów, z kolei średnie odszkodowanie karne w 1992 r. wynosiło 735 tys. dolarów³¹. Analizując statystyki, należy mieć na względzie jeszcze jeden, bardzo charakterystyczny dla amerykańskiego systemu sądownictwa, element. Mianowicie jedynie niewielki odsetek spraw sądowych zostaje rzeczywiście zakończonych poprzez wydanie wyroku. Z badania przeprowadzonego w 2005 r. w 75 dużych okręgach sądowych wynika, że jedynie 3% wszystkich spraw sądowych zakończyło się wydaniem ostatecznego wyroku³². Jeżeli weźmiemy jeszcze pod uwagę fakt, że ze spraw, które dotarły to etapu wyrokowania, jedynie w 5 na 100 przypadków³³ przyznano odszkodowanie karne, to uzyskamy zupełnie inny niż wykreowany w mediach obraz amerykańskiej praktyki sądowej.

Podsumowując powyższe rozważania, można pokusić się o wyprowadzenie kilku bardziej ogólnych wniosków. Po pierwsze, instytucja odszkodowania kar-

²⁸ C. Vanleenhove, *Punitive Damages in Private International Law...*, s. 22.

²⁹ A.L. Del Rossi, W. Kip Viscusi, *The changing landscape of blockbuster punitive damage awards*, „Vanderbilt Law and Economics Research Paper” 2009, No. 09–33.

³⁰ T.H. Cohen, L. Langton, *Civil Bench and Jury Trials in State Courts, 2005*, „Bureau of Justice Statistics”, October 28, 2008, <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/cbjtsc05.pdf> [dostęp: 9.03.2018].

³¹ C.J. DeFrances, *Civil Jury Cases and Verdicts in Large Counties, 1992*, Department of Justice, Document No. NCJ-154346, <https://pdfs.semanticscholar.org/4be2/42ed0c1732f47b6537fbfbc3a4d0f63457f5.pdf> [dostęp: 9.03.2018].

³² T.H. Cohen, L. Langton, *Civil Bench and Jury Trials...*

³³ Tamże.

nego ma hybrydowy charakter. Próbując przyporządkować ją konkretnej „dziedzinie prawa, zatrzymujemy się raczej w pół drogi między prawem cywilnym a prawem karnym. Ta cecha sprawia, że dopóty *punitive damages* będą zasadzane, dopóki będzie trwać zagorzała polemika wśród zwolenników i przeciwników owej instytucji. Po drugie, główną funkcją odszkodowania karnego nie jest kompensacja szkody poniesionej przez powoda, ale ukaranie sprawcy za jego wyjątkowo naganne zachowanie oraz zniechęcenie pozostałych. Według niektórych sprowadza to odszkodowanie karne do formy prywatnej zemsty. Według innych pozwala na zapewnienie odpowiednio wysokiego stopnia efektywności przepisów z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej bez interwencji ustawodawcy. Należy bowiem mieć na względzie fakt, że w dążeniu do stworzenia skutecznego systemu prawnego prawo amerykańskie w dużo większym stopniu polega na procedurze cywilnej, a w mniejszym na przepisach administracyjnych³⁴. Czy cel ten rzeczywiście zostaje osiągnięty? Na to pytanie niezmiernie trudno odpowiedzieć. Problemem jest bowiem nie tylko brak badań w tym zakresie, ale także dobór właściwej metodologii. Niemniej jednak jest prawdą, że europejskie systemy prawne od pewnego czasu coraz częściej „zerkają” w stronę instytucji odszkodowania karnego i coraz baczniej obserwują sposób jego praktycznego wykorzystania.

Odszkodowanie karne w krajach europejskich

Żaden system prawny w Europie (poza kilkoma wymienionymi wyżej, zaliczanymi do tradycji *common law* albo systemów mieszanych) nie przewiduje wprost możliwości zasądzenia odszkodowania, które przewyższałoby wartość poniesionej przez powoda szkody i pełniło funkcję inną niż kompensacyjna. Mimo złej sławy odszkodowania karnego na kontynencie europejskim (europejscy uczeni określają odszkodowanie karne mianem „niepożądanego specyfiki prawa amerykańskiego” albo „koniem trojańskim amerykańskiej kontynentalnej”) europejskie systemy prawne nie mogą całkowicie zignorować tej ważnej dla prawa amerykańskiego konstrukcji. Globalizacja, ponadnarodowe procesy sądowe czy transgraniczne postępowania mediacyjne stale wykazują tendencję wzrostową. Nie ma zatem możliwości, aby sądy poszczególnych państw nie napotkały na obcą w ich rodzimych systemach prawnych instytucję czy konstrukcję prawną. W przypadku odszkodowania karnego sytuacja przedstawia się wyjątkowo interesująco na tle przepisów prawa prywatnego międzynarodowego. Ta dziedzina prawa może bowiem stanowić „drzwi”, przez które instytucja *punitive damages* przedostanie się do systemów państw Europy kontynentalnej. Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na przeprowadzenie szerszej analizy zagadnienia stwierdzania wykonalności orzeczeń sądów zagranicznych zasądzających od-

³⁴ C. Vanleenhove, *Punitive Damages in Private International Law...*, s. 23.

szkodowanie karne w tych krajach, których system prawny takiej instytucji nie przewiduje. Niemniej jednak poniżej zostaną przytoczone przykłady z praktyki sądowej państw europejskich, które już zmierzyły się ze wspomnianym problemem. We wszystkich tych krajach kluczową rolę odegrała interpretacja klauzuli porządku publicznego.

We Włoszech Sąd Najwyższy (Corte di Cassazione) w orzeczeniu *Glebosky v Fimez SpA* odmówił uznania wykonalności wyroku wydanego w stanie Alabama, na mocy którego powodowi przyznano milion dolarów odszkodowania³⁵. Głównym powodem takiej decyzji była sprzeczność zasądzzonego odszkodowania z włoskim porządkiem prawnym, któremu jest obca instytucja odszkodowania służąca innym celom niż naprawienie szkody doznanej przez poszkodowanego³⁶. Stanowisko Corte di Cassazione nie uległo zmianie w później rozpatrywanych sprawach dotyczących wykonalności orzeczeń sądów amerykańskich zasądających odszkodowanie karne.

Sprawą *John Doe v Eckhard Schmitz* zajmował się z kolei Sąd Najwyższy w Niemczech³⁷. Zdaniem sądu orzeczenia zagraniczne – na mocy których przyznaje się odszkodowanie o charakterze innym niż kompensacyjne, w dodatku w kwocie wyliczonej na podstawie nieznanymi kryteriów – nie mogą uzyskać przymiotu wykonalności na terenie Niemiec. Niemieckiemu systemowi prawnemu takie konstrukcje są obce, co czyni je niezgodnymi z klauzulą porządku publicznego.

Bardziej liberalne podejście w omawianej kwestii odnajdujemy w orzeczeniach sądów francuskich. W słynnym wyroku w sprawie *Schlenzka & Langhorne v Fountaine Pajot*³⁸ z 2010 r. francuski Cour de Cassation uznał, że zasądzenie odszkodowania karnego samo w sobie nie jest niezgodne z klauzulą porządku publicznego, jednakże może zostać uznane za takie, jeżeli suma zasądzona tytułem tegoż odszkodowania jest nieproporcjonalnie wysoka w stosunku do szkody poniesionej przez powoda. A zatem francuski Sąd Najwyższy, w przeciwieństwie do sądu włoskiego i niemieckiego, nie odmówił z góry wykonalności wszystkim wyrokom, które zasądzały na rzecz poszkodowanego odszkodowanie inne niż to zmierzające do naprawienia szkody. Jednocześnie, wydając takie orzeczenie, Cour de Cassation poszedł o krok dalej i jednoznacznie przesądził o cywilnym charakterze *punitive damages*³⁹. Od generalnej zasady zezwalającej na wykony-

³⁵ Istotne dla rozpatrywanej sprawy było to, że sąd amerykański nie oznaczył wyraźnie w wyroku, czy odszkodowanie to miało charakter kompensacyjny, czy też represyjny.

³⁶ Wyrok Cass. Civ. z dnia 19 stycznia 2007 r. w sprawie nr 1183. Orzeczenie przetłumaczone przez F. Quarta, *Recognition and Enforcement of U.S. Punitive Damages Awards in Continental Europe: The Italian Supreme Court's Veto*, „Hastings International & Comparative Law Review” 2008, Vol. 31, No. 2, Appendix A, s. 780–782.

³⁷ Wyrok BGH z dnia 4 czerwca 1992 r. w sprawie: *John Doe v Eckhard Schmitz*, „Neue Juristische Wochenschrift” 1992, s. 3096–3106.

³⁸ Wyrok Cass. Civ. 1 z dnia 1 grudnia 2010 r. w sprawie nr 09-13303: *Schlenzka & Langhorne v Fountaine Pajot S.A.*, „Recueil Dalloz” 2011, s. 423.

³⁹ C. Vanleenhove, *Punitive Damages in Private International Law...*, s. 131.

wanie wyroków zawierających odszkodowanie karne francuski Sąd Najwyższy wprowadził jednak wyjątek – za niezgodne z klauzulą porządku publicznego będą uznawane te orzeczenia, w których suma *punitive damages* zostanie uznana za nieracjonalnie wysoką. W orzeczeniu nie wskazuje się jednak na żadne kryteria, przy pomocy których nieproporcjonalność odszkodowania karnego miałyby być oceniana. Być może był to zabieg celowy, pozwalający na zachowanie maksymalnie dużej decyzyjności sędziom sądów niższych instancji.

Kwestia nadania wykonalności orzeczeniu, na mocy którego powodowi przyznano odszkodowanie karne, zawisła również przed hiszpańskim Sądem Najwyższym. W wyroku w sprawie *Miller Import Corp. v Alabastres Alfredo S.L.*⁴⁰ sąd w stanie Teksas zasądził na rzecz powodów „potrójne odszkodowanie” (*treble damages*) z tytułu naruszenia praw autorskich powoda przez pozwanego. Tribunal Supremo wskazał, że zasądzenie odszkodowania karnego nie może być w każdym przypadku ocenione jako niezgodne z klauzulą porządku publicznego. Jednakże, podobnie jak zrobił to francuski Sąd Najwyższy, także sąd w Hiszpanii wprowadził test proporcjonalności. Jako kryteria, które winny być wzięte pod uwagę, wskazał przewidywalność zasądzenia odszkodowania przewyższającego wysokość szkody poniesionej przez poszkodowanego oraz rodzaj interesu, podlegającemu ochronie prawnej. Tym samym Hiszpania dołączyła do krajów, gdzie klauzula porządku publicznego nie jest już przeszkodą do nadania klauzuli wykonalności orzeczeniom zasądzającym *punitive damages*.

Jak wynika z powyższego, los odszkodowania karnego w prawie europejskim nie jest jeszcze przesądzony. Z całą pewnością nie należy kategorycznie zamykać się na tę instytucję prawną, podając jako argument jedynie specyfikę prawa amerykańskiego. Jeżeli na zagadnienie to spojrzymy z innej perspektywy, okaże się, że także w europejskich systemach prawnych, a nawet w prawie Unii Europejskiej odnajdujemy ślady odszkodowania, którego jedyną funkcją nie jest kompensacja szkody. Można na przykład wskazać na przepisy dotyczące ochrony praw autorskich i praw pokrewnych. Objętość niniejszego opracowania nie pozwala jednak na bardziej szczegółową analizę tejże kwestii, dlatego zostaje ona jedynie zasygnalizowana.

W celu uzyskania pełnego obrazu poruszanych problemów warto wskazać, że polski Sąd Najwyższy w precedensowym wyroku uznał, że orzeczenie zasądzące odszkodowanie karne nie może być wykonane na terytorium Polski, jako że odszkodowanie służy kompensacji i nie może przewyższać rozmiaru szkody. Wykonanie takiego wyroku destabilizowałoby, w opinii Sądu Najwyższego, cały przyjęty w polskim prawie system odpowiedzialności odszkodowawczej.

⁴⁰ Wyrok Tribunal Supremo z dnia 13 listopada 2001, Exequatur nr 2039/1999, Aedipr 2003, 914.

Podsumowanie

Z powyższych rozważań płynie mało satysfakcjonujący wniosek, że praktyka dotycząca *punitive damages* nie przystaje do koncepcji teoretycznych, które otoczyły ową instytucję prawną. Podjęte do tej pory próby zakwalifikowania *punitive damages* do znanych nam kategorii prawnych i przypisanie im jednej wiodącej funkcji nie powiodły się. Co więcej, spór zwolenników i przeciwników odszkodowania karnego zatoczył jeszcze szersze kręgi, włączając w niego przedstawicieli doktryny z państw europejskich.

Nie ulega wątpliwości, że odszkodowanie karne jest instytucją nader specyficzną, łączącą w sobie funkcje przypisywane różnym dziedzinom prawa. To, co na pierwszy rzut oka powinno zostać wyraźnie rozdzielone – to prawo prywatne ze swym dogmatem naprawienia szkody tak, by poszkodowany znajdował się w sytuacji możliwie najbardziej zbliżonej do tej, w której byłby, gdyby mu szkody nie wyrządzono, oraz prawo publiczne ze swym monopolem na użycie sankcji karnych, dzięki którym realizuje cel w postaci ochrony interesu publicznego. Dla wielu autorów połączenie odszkodowania i represji w jedną konstrukcję prawną jest zatem nie do przyjęcia. Stanowiłoby to bowiem zaprzeczenie tego, w co wierzyli już prawnicy rzymscy, że *publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia quaedam privatim*. Niemniej jednak niektórzy przedstawiciele doktryny podejmują dziś próby wyjaśnienia tego, że nie każdej instytucji prawnej da się przyporządkować jedno i niezmiennie miejsce w systemie, tak jak nie każdej konstrukcji da się przypisać jedną funkcję. Na tym tle ciekawą koncepcję przedstawił I. Englard – profesor prawa z Uniwersytetu w Jerozolimie, były sędzia Sądu Najwyższego w Izraelu. Bazując na teorii komplementarności⁴¹ duńskiego fizyka, laureata Nagrody Nobla Nielsa Bohra, argumentuje, że idea komplementarności w odniesieniu do nauki prawa oznacza zintegrowanie sprzecznych wartości w pluralistycznym rozwiązaniu tak, by otrzymać harmonijną całość. W zakresie odpowiedzialności deliktowej oznaczałoby to wizję współzależności praw moralnych w ujęciu kantowskim oraz instrumentalnych celów polityki prawa, przy czym każda z tych sprzecznych wartości wywiera pożądany efekt ograniczający na drugą. Razem stanowią one konkretne rozwiązanie prawne. Znaczenie idei komplementarności w kontekście normatywnym polega na wzajemnym ograniczaniu skutków

⁴¹ N. Bohr dowodził, że pełne zrozumienie otaczającej nasz rzeczywistości może wymagać niekiedy użycia kontrastujących i wykluczających się modeli. Według niego dwa lub więcej opisów rzeczy są komplementarne, jeżeli pojedynczo nie są w stanie dostarczyć pełnego opisu lub wyjaśnienia, a oba, lub wszystkie razem, zawierają pełen opis. Bohr wierzył, że idea komplementarności ma znaczenie epistemologiczne także dla wiedzy empirycznej poza fizyką atomową. Dokonał znaczących wysiłków, by zastosować ją w sposób analogiczny do nauki biologii i psychologii. Ponadto zaproponował jej wykorzystanie w niektórych dziedzinach sztuki, w nauce religii oraz muzyki. Bohr rozważał także rozszerzenie idei komplementarności do poziomu normatywnego, rozważając związek między miłością a sprawiedliwością. I. Englard, *The Idea of Complementarity as a Philosophical Basis for Pluralism in Tort Law* [w:] *Philosophical Foundations of Tort Law*, ed. D.G. Owen, Oxford 1997, s. 183–195.

kontrastujących ze sobą wartości. Przenosząc te rozważania na teorię w zakresie odszkodowania karnego I. Englard dochodzi do wniosku, że kara, bez względu na to, czy nastawiona na ukaranie samego sprawcy czy prewencję, czyli odstraszanie jego i pozostałych, może towarzyszyć funkcji kompensacyjnej, choć jedynie w niewielkim stopniu i w uzasadnionych przypadkach, jako że podstawowe cele kary powinny pozostać domeną prawa karnego i administracyjnego⁴².

A zatem długie, ale i trudne doświadczenia amerykańskiego prawa z praktyką w zakresie *punitive damages* może stanowić ostrzeżenie, a także ważną wskazówkę dla innych krajów rozważających implementację tej konstrukcji prawnej. Choć nie można jednoznacznie i w każdej sytuacji wykluczyć komplementarności funkcji odszkodowawczej oraz elementów karania i prewencji, to jednak podstawowy cel prawa deliktów, czyli naprawienie szkody poniesionej przez poszkodowanego, powinien zostać zachowany i z całą pewnością nie powinien on zostać przysłonięty przez sumy wypłacane tytułem odszkodowania karnego.

Punitive damages jako quasi-karna instytucja prawna umykają tradycyjnym kwalifikacjom prawnym, gdyż znajdują się w połowie drogi między prawem karnym a cywilnym. Być może klucz do ich zrozumienia i akceptacji kryje się w konieczności podania w wątpliwość granic między tymi dwiema dziedzinami prawa.

Izabela Adrych-Brzezińska

PUNITIVE DAMAGES – A WAY TO MORE EFFECTIVE LAW OR IMPRESSIVE AMERICAN LEGAL PARTICULARISM?

Punitive damages are a typical and settled feature of U.S. law. Other Common Law countries (Australia, New Zealand, Canada and South Africa) also recognize this remedy. Punitive damages can be described as an additional sum of money awarded to the victim of an unlawful act on the top of compensatory damages. In Europe only a few countries acknowledge this type of damages. Among those countries England is the most relevant example as exemplary damages (English law term) have a long tradition there and are available in a few strictly enumerated categories of cases. The rest of European legal systems do not recognize the concept of punitive damages considering it to be contrary to fundamental separation of criminal and private law. Continental European scholars mostly see punitive damages as „(undesired) peculiarity of American law”. Sometimes they are even called a „Trojan horse of the Americanization of continental law”. The negative perception of punitive damages in Europe comes from the fear and ignorance on the one hand and legal culture differences on the other. While it is true that punitive damages

⁴² I. Englard, *Punitive Damages – a Modern Conundrum of Ancient Origin*, „Journal of European Tort Law” 2012, No. 3, s. 18–20.

do not (at least not primarily) serve as a compensation for the harm suffered but aim to pursue the punishment of the tortfeasor and deterrence of other potential wrongdoers, it is also true that we are all in search for better ways to enforce private legal rules, prevent damage and rectify the loss. For that reason the aim of the article is to discuss advantages and disadvantages, applicability and limitations of punitive damages from both American and European perspectives.

